

¡BOMBA!

Pobre gringo, tu tan briago,
sin vino y champán ¡qué infeliz!
Nuevo arancel es estrago,
porque Trump tuvo otro desliz

K'intsil

Edición de fin de semana, del viernes 14 al domingo 16 de marzo de 2025

CAMPECHE · YUCATÁN · QUINTANA ROO · AÑO 10 · NÚMERO 2438 · www.lajornadamaya.mx

Ba'alche' k'aaba'inta'an ich káastelan t'aan bee'y Sargento Mayor de las Antillas (*Abudefduf saxatilis*) kaja'an tu p'o'ot le arrecifales ma' jach taam yaniko'obo'. Chan ba'alchee' ku ti'alintik lu'um tu'ux ku yantal, ts'o'oke' jach jats'uts u boono'ob ba'ale' ku bin u k'expajal k'e'en xuulchajak; k'a'anane' tumen leti' ts'ák u p'iisil u yantal algas, bee'y tu ya'alaj Adán Caballero Vázquez, u ajxak'al xookil unidad de ciencias del agua ti' u kúuchil Centro de Investigación Científica de Yucatán (CICY) Cancún.

"Ku ts'áako'ob u p'iisil u yantal microalgas yéetel uláak' wiinkilalo'ob, tumen ku jaantiko'ob microalgas yéetel crustáceos", tu ya'alaj biólogo. Kayo'ob beya' ku kaxtiko'ob tu'ux u yantal'ob ti'al u kaláantikubáajo'ob yéetel ti'al u nojochkiinsa'ai microalgas, ti'al beyo' u pak'iko'ob k'e'en xuulchajak, tumen beyo' ku pak'ik u yo'cho'ob. Pata'an u k'aaba'ob bee'y "campesinos submarinos", tumen yaan u k'áaxo'ob ti'al u paak'áalo'ob wa tu'ux u liik'siko'ob microalgas, le beetik jach ma'alob u tséentikubáajo'ob.

Nojoj ku yila'al tu jáal ja'iloo'b Quintana Roo, Caribe, yéetel tuláakal Atlántico; ku yantalo'ob ichil 0 tak 15 metros u taamil ja', ts'o'oke' le maas ts'o'ok u xuultalo'obo' tu p'o'otil le coraloo'bo'. "U wiinkilalo'obe' kás túuts'tako'ob yéetel ka'antaltak, Abudefduf saxatilise' maas chan samal ch'ooj. Tu kabalil u wiinkilale' sak, yéetel tu yáame' maas chooj, samal chooj yéetel jo'op'éel wáaj wakp'éel boox t'o'ol tu ka' tséelil u wiinkilal", tu tsikbaltaq.

U boonile' jejeláas; yaan ba'al u yil yéetel beyka'aj u tánakelemil wa u ch'ija'anil. U baatsile' ku méek'ik kex 15 wa 16 u p'éel u jejeláasil, ba'ale' le je'ela' ya'abach u boonil. Ku nojochtal ichil 15 tak 23 cms, ku kuxtal ichil jo'op'éel wa wakp'éel ja'abo'ob yéetel u aalile' yaan ba'al u yil yéetel beyka'aj ku nojochtal, ba'ale' ma' tu jach aaltal.

SARGENTO MAYOR DE LAS ANTILLAS

JUNTÚUL KAY TS'ÁAK U P'IISIL U YANTAL ALGAS TI' ARRECIFES

ROSARIO RUIZ
OOCHEL ERIDAN XHARAHÍ

ESPECIAL: FAUNA NUESTRA | P. 42 YÉETEL 43